

Роман СЛАВИЧ

У цій частині Літургії Господь сподобляє нас зі сміливістю призвати Його «Небесного Бога Отця, і мовити: Отче наш». Словами Господньої молитви ми визнаємо Бога своїм Отцем і так входимо у синівські відносини з Ним. Особливість цієї молитви полягає в тому, що її дав нам Сам Ісус Христос, Син Божий (див. Мт. 6, 9). Бог є нашим Батьком, ми – Його діти, а поміж собою - брати і сестри. Ніхто інший не міг це об'явити в повноті так, як Той, Хто сам є Сином – Ісус Христос, Котрий своїм життям проповідував і про наше Боже синівство (див. Еф. 1, 5). Через гріхопадіння ми втратили, а радше, відмовилися від цього покликання і забули про нього. Проте Христос своєю смертю і воскресінням, якими визволив людський рід з-під влади гріха, повертає нам його. Цей синівський характер Господньої молитви відповідає пережиттю власного спасіння як усиновлення тих, хто спасається Богом Отцем у Христі. Отож, можемо поставити знак «рівності» між спасінням і богоусиновленням. Тема Богосинівства наскрізь пронизує Господню молитву, особливо проявляючись у початковому зверненні до Бога: «Отче наш, що еси на небесах» і першому проханні молитви: «Нехай святиться ім'я Твоє». Насамперед варто наголосити на святості Бога, про яку ми вже неодноразово згадували у наших роздумах про Божественну Літургію. Ця тема чітко виражена й оформлена вже у Старому Завіті, в книзі Левіт: «Я - святий, Господь, Бог ваш» (Лев. 19, 2). Вона має своє продовження і у Новому Завіті (див. 1 Пт. 1, 15-16). Це прохання говорить про явлення Божої святості, що знаходить свій вираз у здійсненні та утвердженні Божої влади у творінні та прославленні Бога. Як це можливо?

Тут нам допоможе сенс імені та його відношення до особи, в нашому випадку – до Бога. У семітській культурі ім'я означало особу. Знати чиєсь ім'я - означало знати сутність цієї людини. Наприклад, вірити в ім'я Христа, означає вірити в Нього: «Численні, бачивши його чуда, які він творив, увірували в його ім'я» (Йо. 2, 23). На сторінках Старого Завіту зустрічаємося з фактом існування не одного, а багатьох імен Божих. Кожне з них привідкривало ту чи іншу рису Божої сутності. Наприклад, «Ягве» (Вих. 6, 2) вказує на те, що Бог – жива Особа, а не якась абстрактна ідея чи ідол. Він заявляє: «Я той, хто є» (тобто «Ягве», Вих. 3, 14). Іншим іменем є Шадай: «Я з'являвсь Авраамові, Ісаакові й Яковові як «Бог Всемогутній» (Шадай), з ім'ям же моїм «Ягве» я не об'явився їм» (Вих. 6, 3). Тут ми зауважуємо певну динаміку розвитку, радше зміни Божих імен. З чим це пов'язано? Бог завжди діє з огляду на людину, особливо – з огляду на її можливість прийняття Його, сприйняття певної істини про Нього. Авраамові Він відкрився як Бог Всемогутній. Позаяк в той час існувала велика кількість релігій, різних культів (кожен народ мав своїх богів), то, щоб Авраам увірував в Нього, Господь говорить про свою всемогутність, яка заперечує «претензії» інших богів на першість у світі, а відтак – ставить під сумнів й саме їхнє існування. Це педагогічний, виховний підхід Бога до людини через поширеність ідолослужіння, адже людський розум настільки притемнився,

що не міг сприйняти правду про існування єдиного Бога. Далі Господь, об'являючись, щораз-то більше конкретизує: «Я той, хто є» (Вих. 3, 14), тобто Сущий. У ментальності людей, котрі належали до роду Авраама, вже закріпилася істина про існування єдиного Бога, проте виникла потреба, щоби Бог об'явив, чим Він є інакшим (святим) від інших богів. І найсуттєвішою рисою є те, що Господь є живим, на відміну від мертвих бовванів – тих ідолів, яким служили й поклонялися інші народи. Тому ми розуміємо чому, повертаючись із гори Синай зі скрижалями Завіту «запалав гнівом Мойсей та й кинув таблиці з рук і розбив їх під горою» (Вих. 32, 19). Що стало причиною такої реакції? Ізраїльтяни «зробили собі литого тельця, поклонились перед ним, принесли йому жертву» (Вих. 32, 8). Проблема ідола в тому, що людина ототожнює Особу Бога з тим ідолом (зображенням), якого бачить: «Ось бог твій, Ізраїлю, що вивів тебе з Єгипетської землі» (Вих. 32, 8), і цим затрачає правдиве розуміння, Ким є Бог. Бог є трансцендентний (непізнавальний) у своїй сутності, незрівнянно вищий від творіння. Він – жива Особа, тому не можна «заганяти» Його в «мертві рамки». Ми деколи теж схильні поміщати Бога в рамки свого розуміння, носимо у своєму розумі певний ідол Господа. Це та сама проблема, яка спіткала Ізраїльський народ. Щоб цього позбутися, потрібно ближче запізнатися з Богом. А зробимо це, читаючи та пізнаючи Святе Письмо, адже в ньому Господь відкриває правду про Себе. Іншим способом є молитва – спілкування з Ним, бо під час розмови ми пізнаємо один одного.

Далі Господь об'являється як спільнота Осіб – Пресвята Трійця (див. Мт. 3, 16-17). Проте наша увага буде зосередженою навколо одного імені, яке проголосив Христос: «Отче наш». Це ім'я Боже виражає наш тісний зв'язок із Господом і виявляє Його Отцівську поставу до нас. Разом із цим іменем відкривається ще одна риса Бога – любов. Він виходить зі своєї неприступності, трансцендентності і максимально наближається до нас, його дітей, у своїй батьківській любові. У цьому контексті синівства Божого слід розуміти значення двох заповідей любові: до Бога, як до Отця, нашого Батька, і до ближнього, як до брата чи сестри. Отже, де ми не жили б і ким би не були, всі ми є дітьми єдиного Бога. З цього випливає потреба людини в іншій особі. Всі говорять про людину, як про істоту суспільну, але рідко хто наслідують визнати, що законом існування людської спільноти є любов Божа, природа якої полягає не в замкненості на собі, але у відкритті на іншу особу. Тому маємо будувати наше суспільство на засадах любові один до одного, а це стане підставою для відчуття братерства між нами, а до Бога – синівства. Святість Божа, як утвердження Його влади і возсіяння Його слави, є Отчою, батьківською, яка керується благом своїх дітей і любов'ю до них. А прослава Його є їх відповіддю на Божу святість. Це постава вдячності і взаємної любові до Отця.

Варто зосередити нашу увагу на зверненні: «Отче наш, що єси на небасах». Упродовж історії люди мали різні уявлення про небо. У біблійній традиції це, насамперед, місце перебування Бога: «Споглянь же з неба й подивися з преславного, святого твого житла!» (Іс. 63, 15). Символ віри говорить нам про Бога як про Вседержителя, Творця неба і землі, всього видимого і невидимого. Ідеться про Вселенну – все творіння Боже. Ці

небо і земля є двома елементами однієї дійсності – створеного Господом буття. Саме поняття неба в нашій уяві асоціюється з чимось вищим, чистішим, досконалішим від земного. Небо виступає певною метою, до якої стримить людина. Позаяк Бог є святим, тому «місце, де Він перебуває» (пам'ятаймо, водночас, що помилково є окреслювати Бога, тим більше якимось місцем!), повинно відповідати Його гідності. Цар не буде жити у якомусь хліві, але у чистому палаці, який відповідає статусові його володаря. Проте ми не нехтуємо землею, вона теж має належне місце, як говорить Господь у книзі пророка Ісаї: «Небо – мій престол, а земля – мій підніжок» (Іс. 66, 1). Небо означає особливу Божу присутність, яка характеризується тим, що Він є «усім в усьому» (I Кор. 15, 28). На землі ж Господня присутність ще не явлена у повноті. Бог подарував нам можливість вільно обрати Його і терпеливо чекає, щоб ми дозріли у нашій свободі, щоб прийняти це рішення.

Ідея присутності Бога у своєму творінні продовжується у наступному проханні: «Нехай прийде царство Твоє». Як царство без царя втрачає зміст, так і цар без царства не має сенсу називатися ним. Кожна людська спільнота потребує проводу однієї людини чи групи осіб, котрі її очолювали б. Ця потреба виражена у Херувимській пісні на Великому вході словами: «Щоб і Царя всіх ми прийняли». Бог є тим єдиним Царем, Котрий може очолити і гідно вести творіння. Щобільше, лише Він, як Творець і Отець, знає наші можливості, природу, потреби та може їх сповнити, надати творінню сенсу існування через обдарування своїм життям (буттям) та підтримувати у цьому.

Є два розуміння Царства Божого: конкретне і абстрактне. Перше пов'язане з есхатологічним очікуванням ранніми християнами приходу Христа, явлення Його Царства на землі. Вони жили надією на близький прихід Христа, це було своєрідним диханням, яке підтримувало їх у вірі та повному тривоги та випробовувань житті. Воно осмислювалося як новий світовий порядок, нове небо і земля (див. II Пт. 3, 13). Друге розуміння стосується більше внутрішнього виміру: «Бо царство Боже не їжа і не пиття, а праведність, мир і радість у Святому Дусі» (Рим. 14, 17). Отже, це присутність Бога у серці кожного з нас. Вона проявляється через благодать, даровану Святим Духом. Людина відчуває необхідність заповнити серце Богом. Володимир Соловйов у своєму слові «Про молитву» підкреслює, що бажати Бога – означає добровільно належати Йому. Ця наша внутрішня приналежність Богові створює Його царство в нас. Оце бажання Бога зароджується насамперед у нашій волі. Воля – це сила, яку має кожне творіння, це початок будь-якої дії і дійсності. Тому, доки наша воля не приймає Бога, доти Його немає в нашій дійсності (реальності). І доки наш світ сам не забажає стати Царством Божим, до тих пір Бог не царюватиме в ньому, і цей світ залишиться землею, відділеною від небес, на котрій нема волі Божої. А творіння, які прийняли Бога і зробили свою волю формою та сповненням волі Божої, наближають прихід Царства.

Так ми переходимо до наступного прохання: «Нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на

землі». Цими словами віддаємо свою волю Богові і від імені всього творіння робимо вольний союз з Його волею. В. Соловйов називає волею Божою любов. Промовляючи ці слова молитви, ми даємо цій волі можливість діяти через нас. Сповнення Божої волі є тим самим Царством Божим в сенсі повноти Божественної влади, котра повинна підкорити собі і землю, бо на небі воля Бога вже виконується ангелами. Ми молимося насамперед, щоб нам була дана сила прийняти і понести все, що Бог у своєму промислі приготував. У цих словах присутній мотив покори перед Богом і в той же час готовність виконати Його волю. Це, однак, не сліпе підпорядкування Йому, але наше усвідомлення того, що Господь як люблячий Батько, знаючи «добро і зло» (Бут. 3, 5), турбується про нас. Воля Отця є виявом Його задуму про своє творіння, піклуванням і любов'ю, якими Бог огортає нас. Тому нерозумним є відкинення Його волі, бо це – відкинення Божої любові. Наприклад, мала дитина, беручи сірники, часто не знає, для чого вони їй потрібні. Тому батьки наказують їй не торкатись їх, бо це може призвести до опіків, чи навіть стати причиною підпалу будинку. Дитина обурюється, позаяк це обмежує її свободу, але з боку батьків така заборона є захистом для неї. Подорослішавши, вона згодом зрозуміє цю заборону. Так само й ми можемо обурюватися чи ображатися на Бога, але Він хоче лише захистити нас. Тому нам слід зростати у свободі, пізнаючи і сповнюючи Божу волю, бо вже з власного життя бачимо, що наша свобода, якої так прагнемо, зазвичай приводить нас до гріха. У такому випадку це не свобода, але сваволя – викривлення свободи. Свобода не полягає у чиненні того, чого прагне наше «я».

Покликанням і завданням кожного батька є турбота про належне забезпечення своїх дітей. Тому ми просимо: «Хліб наш насущний дай нам сьогодні». Це прохання, щоби Бог дарував нам все необхідне для життя. Для Орігена під цим проханням розумівся Логос, тобто Христос, для інших, наприклад, Кирила Єрусалимського, – Пресвята Євхаристія. Також у цьому прошенні присутня думка і про інші засоби, які підтримують наше фізичне життя. Володимир Соловйов говорить, що ми просимо про все, що необхідне для нашої природи в кожний теперішній момент. Тут не розділюються потреби духовної і матеріальної природи. Ми бажаємо і дбаємо, щоби початок духовного – нового життя, дарованого нам Христом, був підтриманий і розвивався далі. Ми повинні подбати про нашу тілесну природу, аби вона стала середовищем і знаряддям духовного життя, тією землею, з якої і на якій повинно вирости «дерево вічного життя». Ми обмежуємо нашу турботу про хліб насущний потребою сьогодення. На це вказують два слова: «насущний» і «днесь» (сьогодні). Так у нас виробляється поняття і, водночас, розуміння міри, поміркованості. З допомогою стриманності і міри, наша природа поступово звільнюється від гріховного характеру.

Будучи свідомими нашої гріховності і схильності до гріха, наступними словами просимо: «І прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим». Церковнослов'янський текст молитви вживає тут слова «довги» і «довжникам» замість «провини» і «винуватцям». Тому значення цих слів молитви не можна зводити лише до прощення провин, але і всіх наших «довгів» (боргів) – усього того, чим ми заборгували перед Богом.

А заборгували ми не лише тим, що робили гріхи, але й тим, що, маючи можливість творити добро, не чинили цього. Отримати ж прощення боргів зможемо, простивши їх тим, хто супроти нас є боржниками. Наочним прикладом взаємозв'язку між прощенням і небажанням простити, є притча про немилосердного боржника (див. Мт. 18, 23-35). При глибшому аналізові тексту Святого Євангелія від Матея виявляється цікавий факт, який покращує розуміння цього прошення й Господньої молитви взагалі. Ідеться про час, в якому вжито це прошення: «І прости нам довги (провини) наші, як і ми простили довжникам (винуватцям) нашим». Тут зауважуємо доконаність (звершеність) даної дії, що робить прохання не абстрактним: «колись прощу», але конкретизує його: «Прости, бо ми вже простили». Тут не так наголошується на постійному, загальному правилі, як на конкретній нашій дії. Це відповідає духові Христового вчення: «Коли, отже, приносиш на жертвник дар твій і там згадаєш, що твій брат має щось на тебе, зостав там перед жертвником твій дар; піди, помирись перше з твоїм братом і тоді прийдеш і принесеш дар твій.» (Мт. 5, 23-24). Однак варто зауважити, що це не є якоюсь угодою з Богом, але, як наголошує Касіан, син очікує від Отця не виконання, але милості, змилювання. Це і є тією синівською любов'ю, котра знає, що на шляху прощення зустрине любов Отця, яка очікує, як Христос розп'ятий, з розпростертими обіймами. Прощення змиває наслідки попередніх образ і очищує від гріха наше минуле. Прощення знищує гріх через забуття, непам'ятання його тією особою, котру ми образили.

Хочемо повернутися до питання волі, бо з нею пов'язане не менш важливе питання свободи. Бог наділив людину дорогоцінним даром, яким є свобода. Це виражено у насадженні в раю двох дерев: «Дерева життя» та «Дерева пізнання добра і зла». У певний момент життя людина змінила своє рішення і, користуючись своєю свободою, обрала шлях, який обіцяв їй стати автономною від Бога, стати як Бог, що знає добро і зло (див. Бут. 3, 5). Тут людина вперше отримала досвід спокуси, дізналася про існування творіння, яке, відкинувши Бога, пішло шляхом протиставлення і заперечення Йому (уособлює це творіння і очолює його сатана, що з арамейської означає – противник Бога). Отож, людина потрапила в рабство гріха, почала діяти як раб гріха. Який принцип рабства? Існування пана і раба, яким перший володіє. Щоб отримати раба, потрібно було заплатити чималий викуп. Це було однією із причин, через яку Христос воплотився, «приймавши вигляд слуги» (Фил. 2, 7) та пожертвував своє життя нашого ради спасіння. Апостол Павло наголошує на цьому: «Ви бо куплені високою ціною!» (I Кор. 6, 20).

Щоб визволитися з-під влади гріха, потрібно визнати над собою владу іншого пана, котрим є Бог. Він як люблячий Батько, приймає у свої обійми блудного сина. Може пролунати закид, що це також є певною формою рабства, але Володимир Соловйов говорить, що це є добровільним підчиненням себе. У цьому криється наша свобода – у відданні своєї волі Богові не з примусу, але вільного рішення. Тоді Господь виховує її, спрямовуючи до вибору добра, а отже, – життя. Бог завжди пропонує і терпеливо чекає, не чинячи жодного насильства над нами, нашою волею. Гріх, навпаки, діє за принципом поневолення. Він для людини духовної виникає вже не як необхідність, але як

можливість для її волі.

Джерелом і началом кожного гріха є лихі думки. Вони постають перед нами у вигляді спокуси, яка має свій механізм дії. Святі Отці навчають, що ця лиха думка виринає перед людиною як певний образ (думка + чуттєвість) чи слово у нашому умі. Цей образ містить момент привабливості і спонукає до дії. Козир спокуси, гріха є у привабливості. Можемо зауважити, що нам подобається лише гарне та добре, а гріх, за своєю суттю, є потворою. Спосіб його існування є паразитичним, тому він і приймає на себе ці риси добра, пропонує себе як певне добро, якого потребує людина. Це все можемо назвати одним словом – обман. Так виникає пристрасний процес, який веде нас до прийняття певного рішення. Реакція людини на цей образ проявляється у діалозі з ним. З цього починається наступний етап - спокушування. У ньому ми пізнаємо, що цей образ собою являє. Щоправда, діалог може бути двоякого типу: пристрасним і непристрасним. Приводом до пристрасного діалогу є привабливість образу, яку надає йому чуттєвість. Тут людина починає обдумувати всі «за» і «проти». Гріх найбільше боїться викриття, бо через це наражається на несприйняття та відкинення людиною. Інакше він стає безкарним і починає виступати як норма життя. Найкращим виявом другого, непристрасного, виду діалогу є метод антитезису, який полягає у протиставленні грішному помислові (образові) слів зі Святого Письма. Першим цей метод почав вживати Ісус Христос, коли Його спокушував диявол. Святі Отці взяли собі його на озброєння, вживаючи також і Ісусову молитву. Під час діалогу, спокушувана людина може почати схилитися до прийняття цього образу (спокуси). Отож, доходить до моменту, коли вирішує дати згоду на пристрасний помисел. Саме в цей момент починається гріх людини, за який вона несе відповідальність. Ця згода супроводжується приємністю. Проте й тут ще відбувається боротьба особи. Деякі Святі Отці говорять, що боротьба відбувається перед згодою, а інші – після неї. Опісля настає неволя, людське серце стає поневоленим спокусою і шукає нагоди та засобів, щоб втілити її у життя. Проте дія вже не відіграє важливої ролі, бо людина перебуває у стані гріха. Може трапитися, що не буде можливості здійснити те, що вирішила, але цей факт не звільняє від відповідальності за прийняте рішення. Важливо пам'ятати слова апостола: «Тіло – храм Святого Духа» (I Кор. 6, 19), тому не потрібно його осквернювати. Після упадку буде важко піднятися, бо потрібно, крім нашого духа, підносити ще й тіло, яке швидко звикає до приємності гріха. Неволя переростає у пристрасть, стає грішною звичкою, спричиненою довгим рядом вчинків.

Спокуса має своє джерело, і ним є лукавий, диявол, або сатана, з арамейської – противник Бога. Він, як вже згадувалось вище, очолив частину творіння, яке у своїй свободі вирішило відкинути Причину свого існування, свого Творця і спробувати побудувати своє царство, як антитезу до Царства Божого. Почався цей бунт серед ангелів. Згідно зі Святим Переданням, очолив їх ангел, який у своєму служінні стояв найближче до Бога – Люцифер, що означає – «світлоносний». Проти них виступили вірні Господеві ангели під проводом архистратига Михаїла і прогнали з неба (пор. Одкр. 12, 7-9). Вже зі сторінок книги Буття дізнаємося, що все створене Богом було добре: «І

побачив Бог усе, що створив: і воно було дуже добре» (Бут. 1, 31). Господь не творив зла. Воно, як бачимо, постає з рішення творіння, є моральною, а не онтологічною категорією. Тому єдина форма існування зла – паразитування в особі внаслідок її вибору. Зло постає як брак Бога. На місце відкиненого Бога приходять гріх, який є деструктивним, протиставним, побудованим на самозапереченні елементом. Тому що Бог є Особою – ми також нею є, бо «Сотворив Бог людину на свій образ» (Бут. 1, 27). Заперечуючи Особу Бога, ми, відповідно, чинимо так само стосовно до себе. Бог є єдиною підставою буття творіння. Якщо відріжемо гілку, на якій сидимо, то впадемо і падати будемо вічно. Без Нього ми немов зависаємо у повітрі, не маючи за що вхопитися і триматися. Так поступово губиться сенс життя, людина втрачає здатність до творчості, адже життя в Бозі – це творчість. Що стало причиною відпадіння від Бога?

Святе Передання говорить, що причиною бунту була гордість. Святі Отці відносять цю пристрасть до найважчих і найвитонченіших. Гордість – вищість свого «я» над усіма іншими особами. Упалий ангел поставив себе вищим від Бога. Ім'я ж архистратига, який очолив боротьбу проти збунтованих ангелів, Михаїл, що в перекладі означає: «хто як Бог». Цим виражає безпідставність гордості, бо хто ж може бути вищим від Творця, від Отця. Навіть Христос, за словами апостола Павла: «Існуючи в Божій природі, не вважав за здобич свою рівність із Богом» (Фил. 2, 6). У гордині особа зосереджена навколо свого «я», служить йому немов ідолу. Найпершим таким його проявом є самолюбство. Як пише Соловйов: «Людина, одержима самолюбством, неминуче буде несправедливою у відносинах до інших, а у своїх власних потребах необмеженою». Гордість заперечує любов, бо остання, насамперед, бачить іншу особу, називає її ближнім, відрита на неї, а по відношенню до Бога відповідає синівською любов'ю, без всяких ілюзорних посягань на владу й авторитет Отця. Зрештою, людина покликана до життя у спільноті з іншими, тому гордість вже з цієї причини стає неможливим елементом спільнотного життя. Ми не є достатньо духовно сильними, просимо, щоб Господь допоміг нам, збавивши від лукавого. Без підтримки Бога не зможемо подолати того, хто є духом, який не спить, але увесь час працює на те, щоби й іншим загородити вхід до Царства. Лукавий будує своє царство темряви і хоче, щоб ми потрапили туди. Він прагне мати нас у своїй владі, що є продовженням цього протиставлення і протистояння Богові. Тому ми залишаємося перед двома можливими шляхами: або диявол, що прямує у «вогнь вічний» (Мт. 25, 41), або ж Бог, Котрий «скаже тим, що праворуч нього: Прийдіть, благословенні Отця мого, візьміть у спадщину Царство, що було приготоване вам від створення світу» (Мт. 25, 34).

Завершуємо молитву виголосом – славословленням, у якому прославляємо «Отця, і Сина, і Святого Духа, нині і повсякчас, і на віки вічні». Усі виголоси мають однакову структуру. У центрі знаходиться Пресвята Трійця, як початок і джерело буття. На Божественній Літургії ми входимо в її життя участю у Святій Євхаристії. Так відбувається зустріч Бога і людини, а в особі останньої – і всього світу. На цей дотик безконечного і вічного Бога з людиною вказують два слова: «повсякчас» (церковно-слов'янською – «присно»), що вказує на буття Бога – вічність, (грецькою ???), і «нині», що означає наш земний,

минуший час, в якому перебуваємо – ??????. Результатом цього дотику є спасіння, дароване Христом, Котрий закладає підстави для преображення людини і Всесвіту. Першим проявом преображення є те, що цей минуший час ?????? стає ?????? – є часом спасіння, повнота якого звершиться у «віки вічні» (церковнослов'янською «вік віків») ????????, тобто у Царстві Божому, яке явиться у славі. Вірні стверджують це словом «Амінь» – нехай так буде.

Роман СЛАВИЧ. *Отче наш*// СЛОВО № 3 (47) 2011, с.42-47